

<https://doi.org/10.15407/vuchk2022.01.048>

УДК: 323.282:329.73(477.81)

*Андрій ЖИВ'ЮК**

Ліквідація органами НКВД–НКГБ Костопільської окружної екзекутиви ОУН (1939–1941 рр.)

Мета – на підставі документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України в Києві і Рівному, Архіву управління Міністерства внутрішніх справ України у Рівненській області, Державного архіву Рівненської області (наказів та орієнтувань керівництва НКВД–НКГБ СРСР і УРСР, особових справ працівників НКВД–НКГБ, архів-

* *Жив'юк Андрій Анатолійович* – кандидат історичних наук, професор кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (Рівне); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>; derzhy60@gmail.com.

но-кримінальних справ репресованих громадян), з використанням опублікованих джерел, періодичних видань, історичної літератури дослідити діяльність органів НКВД–НКГБ у Рівненській області в 1939–1941 рр., зокрема щодо їх намагань ліквідувати Костопільську окружну екзекутиву Організації українських націоналістів.

Методологія та методи. Для реалізації поставленої мети були застосовані проблемно-хронологічний, конкретно-пошуковий, історико-генетичний, історико-системний, історико-типологічний, лінійно-хронологічний методи, метод історичної реконструкції.

Висновки. З'ясовано, що після встановлення восени 1939 р. на території Західної України комуністичного режиму органи НКВД–НКГБ спрямували свої зусилля на «зачистку» цієї території від усіх неляльних щодо більшовицького режиму суспільних прошарків. Окрім представників експлуататорських класів, вилученню підлягали особи, які демонстрували свою проукраїнську позицію. Головні зусилля радянські спецслужби зосередили на виявленні і знешкодженні членів та прихильників нелегальної ОУН, зокрема її окружних екзекутив. Для виявлення підпільних мереж були застосовано апробуванні заходи: створення агентурних мереж із числа місцевого населення, вербування членів місцевих мереж ОУН, проведення чекістських операцій тощо. Встановлено, що протистояння управлінь НКВД–НКГБ у Рівненській області з Костопільською екзекутивою ОУН призвело до значних жертв серед її членів, водночас їй вдалося завдати дошкульних втрат супротивнику і зберегти кістяк організації на початок німецько-радянської війни.

Ключові слова: Західна Україна, Рівненська область, Костопільський повіт, Народний комісаріат внутрішніх справ/Народний комісаріат державної безпеки, політичні репресії, Організація українських націоналістів, окружна екзекутива.

Дослідження ролі та наслідків діяльності органів НКВД–НКГБ у процесі «першої советизації» Заходу України опинилося у фокусі уваги істориків наприкінці 1980-х рр. За останні тридцять років з'явилися численні публікації, де висвітлені різні аспекти і складові репресивної політики більшовицького режиму в 1939–1941 рр. у західних областях УРСР, у тому числі у волинсько-поліському регіоні. Серед них зустрічаємо як джерельні публікації¹, так і ґрунтовні узагальнюючі студії². Водно-

¹ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: сб. док. Т. 1. Кн. 2. Накануне. 1 января – 21 июня 1941 г. / рук. группы сост. В. Ямпольский. – М.: Книга и бизнес, 1995. 398 с.; Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ

час, лише у декількох працях советські репресії 1939–1941 рр., зокрема на Волині, проаналізовано через розгляд внутрішніх механізмів функціонування каральних структур – органів НКВД–НКГБ³. На нашу думку, докладне вивчення структури, складу, чисельності, методів діяльності у регіоні советських спецслужб, аналіз їх документообігу надасть можливість усунути наявні в історіографії суперечності стосовно характеру, специфіки, інтенсивності, наслідків їхнього протистояння з націоналістичним підпіллям, уточнити чисельність та кадровий потенціал останнього.

Виявлення та ліквідацію оунівських структур органи НКВД розпочали відразу після свого приходу в західноукраїнський регіон. У грудні 1939 р. було проведено першу велику чекістсько-військову операцію, спрямовану на ліквідацію оунівського

України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 1311 с.

² *Киричук Ю.* Радянський терор 1939–1941 рр. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: Історичні нариси / Д. Архієрейський, О. Бажан та ін.; відп. ред. В. Смолій. – Київ: Наукова думка, 2002. С. 574–595; *Кучерепа М., Вісин В.* Волинь: 1939–1941 рр.: навч. посіб. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2005. 486 с.; *Баран В., Токарський В.* Україна: західні землі: 1939–1941 рр. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с.; *Їх же.* «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. – 456 с.; *Гриневиц В.* Червоний імперіалізм. Друга світова війна і громадська думка в Україні, 1939–1941. 2-е вид., змін. і допов. – Київ: HREC PRESS, 2019. – 492 с.

³ *Гуцал П., Бажан О.* Багрянний відблиск «золотого вересня» (політичні репресії на Тернопільщині у 1939–1941 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1(32). – С. 182–193; *Баран В., Павлючик Ф., Токарський В.* Створення та діяльність радянських органів безпеки. Управління НКВС на Волині (1939–1941 рр.). Історія органів державної безпеки на Волині: док.-публіц. вид. / наук. ред. М. Кучерепа; за заг. ред. В. Мельникович. – Луцьк: Ініціал, 2012. – С. 43–61; *Жив'юк А.* «Використані та викинуті»... на Західну Україну: виконавці Великого терору як «радянські затори» Рівненської області (1939–1941 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2018. № 2(50). – С. 69–122; *Його ж.* Один із «perpetrators»: комендант УНКВД–УМВД–УКГБ Петро Климчук // Там само. – 2019. – № 2(52). – С. 5–43.

підпілля. Таких операцій за період 1939–1941 рр. дослідники нарахували п'ять: окрім згаданої, вони відбулися у березні, вересні, грудні 1940 р. і в квітні–травні 1941 р.⁴

Упродовж вересня–грудня 1939 р. організаційна мережа ОУН на Волині була частково порушена не лише внаслідок арештів, здійснюваних органами НКВД, а й унаслідок переходу певної кількості членства на Холмщину, контрольовану Німеччиною. За її відновлення взявся Іван Скоп'юк («Сатана», «Нурчак»), у 1932–1934 рр. – провідник ОУН Луцького повіту, у 1934 р. засуджений польським судом на 10 років позбавлення волі, звільнився у вересні 1939 р.

Зв'язок із Центральним проводом ОУН у Кракові І. Скоп'юк відновив лише в березні 1940 р., вже після розколу в організації. Упродовж 1940 р. І. Скоп'юк провів низку нарад і курсів, на яких члени ОУН вивчали тактику партизанської боротьби, друкарську справу, основи медичних знань, займались військовою підготовкою. Оунівське підпілля на Волині організувало також низку терористичних актів.

Зважаючи на чекістсько-військові операції, проведені НКВД у другій половині 1940 р., у результаті яких було заарештовано чи ліквідовано значну кількість членів ОУН, І. Скоп'юк вирішив створити паралельну, запасну екзекутиву ОУН. З іншого боку, на діяльності окружної екзекутиви негативно відбилися незгоди у Центральному проводі ОУН.

У ніч з 6 на 7 січня 1941 р. унаслідок ретельно спланованої операції І. Скоп'юк був захоплений енкаведистами у с. Забороль Луцького району. Безперервні допити відбувалися спочатку у Луцьку, Києві, потім у Москві. На закритому судовому засіданні у Москві 13 липня 1941 р. І. Скоп'юка засуджено до розстрілу, вирок виконано 30 липня 1941 р.⁵

Ще до арешту І. Скоп'юка, 31 грудня 1940 р., Іван Климів («Легенда», «Мармаш») призначив крайовим провідником на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) Володимира Робітницького («Степан», «Роман», «Микола», «Андрій», «Вось-

⁴ Баран В., Токарський В. Україна: західні землі... – С. 119–128.

⁵ Кучерена М., Вісин В. Волинь: 1939–1941 рр. – С. 114–116, 387–392.

мий-VIII»). У 1930–1937 рр. він був провідником ОУН у Рівненському, Костопільському і Сарненському повітах. На судовому процесі у Рівному 22–25 травня 1939 р. його засудили до 10 років ув'язнення⁶.

ОУН виявилася єдиною українською політичною силою, що боролася з радянським режимом у підпіллі. Ще з польських часів вона мала розгалужену конспіративну мережу і досвід нелегальної роботи. Прихід у край Червоної армії й утвердження советської влади виявилися для керівництва ОУН та її груп на місцях неочікуваними, члени націоналістичного підпілля, зорієнтовані на протидію польській владі, не були готовими до збройного спротиву владі більшовицькій. Лише з посиленням репресій проти українців та після проведення кількох показових судових процесів над членами ОУН, що завершилися ухваленням підсудним суворих вироків, націоналістичне підпілля наростило соціальну базу для нелегальної діяльності⁷.

Велику «послугу» комуністичним каральним органам у розгортанні репресій проти ОУН зробили польські службовці. У 1920–1930-х рр., реєструючи філії українських громадсько-культурних і кооперативних товариств у містах і селах, вони фіксували, чи перебувають їхні члени під впливом ОУН; таємна польська поліція складала довідки про оунівців та їхню діяльність; у судових справах були задокументовані відомості про багатьох українців як націоналістів⁸. Згодом майже всі ці матеріали опинилися в руках енкаведистів і були використані для виявлення нелегальної мережі і розгортання репресій.

У травні 1940 р. нарком внутрішніх справ УРСР Іван Серов направив для оперативного використання начальникам управлінь НКВД розроблене 2-м відділом Управління державної безпеки (УГБ) НКВД УРСР орієнтування про діяльність ОУН, де пропонувалося негайно приступити до обліку керівництва крайових, повітових ексекутив, керівників і членів низових

⁶ Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955. – Київ: Укр. видав. спілка, 2005. – С. 116.

⁷ Гуцал П., Бажан О. Багрянний відблиск «золотого вересня»... – С. 187.

⁸ Там само. С. 186.

ланок ОУН із залученням архівів колишньої польської поліції, розвідки і тюрем, а також агентури. Для цього потрібно було розпочати вербування агентури з числа оунівців, добиваючись від неї відомостей про конкретну антирадянську роботу взятого під нагляд об'єкта, його зв'язки і родинне середовище. Водночас пропонувалося брати до уваги, що оунівці охоче йдуть на вербування, приховуючи відомості про діяльність організації і за першої нагоди зраджуючи. Автори документу рекомендували перевіряти, виховувати й надійно конспірувати завербовану агентуру, залучати до неї колишніх активістів ОУН, які відійшли від організаційної діяльності після встановлення у Західній Україні советської влади, уникати вербування заарештованих оунівців, до яких після звільнення керівники оунівських структур ставляться надто обережно і з недовірою. Особливо наголошувалося на просуванні агентури у керівні районні та повітові ексекутиви ОУН та їх розвідувальні відділи. Ставилося також завдання щодо виявлення закордонних оунівських емісарів і кур'єрів та проникнення в зарубіжні комітети, проводи, табори і школи ОУН. Надто діяльних членів, керівництво ексекутив і низових ланок націоналістичної організації належало заарештовувати, приділяючи під час слідства особливу увагу виявленню зброї, техніки, літератури і паролів, та використовувати останні для проведення агентурних комбінацій. І. Серов та співробітники центрального апарату НКВД УРСР наголошували на необхідності ретельної підготовки і проведення операцій проти оунівців з огляду на те, що в більшості випадків вони чинять збройний спротив під час затримання і арешту. Між територіальними органами НКВД належало встановити взаємне інформування і тісний контакт для проведення агентурних розробок і слідства щодо ОУН⁹.

Як зможемо переконатися нижче, керівники обласних та районних структур НКВД, вступаючи в протистояння з ОУН, переважно керувалися цими вказівками, однак часто виявлялися неспроможними їх ефективно застосувати з огляду на

⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 9, оп. 1, спр. 34, арк. 55–59.

відсутність відповідного досвіду та низький професіоналізм виконавців.

До осені 1940 р. співробітники НКВД шляхом опрацювання архівів польської поліції, збору агентурної інформації та проведення слідчої роботи із заарештованим активом ОУН отримали достатньо інформації для здійснення масових арештів («зняття») керівних кадрів організації на території Західної України, зокрема й на Рівненщині. Заплановані операції, як правило, намагалися проводити таємно для подальшої «розробки» і можливого завербування арештованих. Однак, з огляду на набутий досвід у протистоянні з органами НКВД, наявність зброї, самопосвяту і готовність вчинити спротив кадрові функціонери ОУН, які на той час переважно перейшли в підпілля, часто «переписували» сценарії цих операцій.

Дослідимо історію протистояння підпілля Костопільської ексекютиви ОУН з оперативниками семи райвідділів НКВД–НКГБ як приклад локальної «гібридної війни» осені 1939 – літа 1941 рр., що відбувалася у політичній, інформаційній, конспіративній, збройній площинах.

Костопільська ексекютива ОУН виникла на основі повітової після адміністративних змін, здійснених на початку 1940 р. більшовицькою владою, коли замість повітів були утворені райони. На місці Костопільського повіту в січні 1940 р. постали Костопільський, Деражненський, Березнівський, Людвипільський і Степанський райони. Тому районні і підрайонні оунівські ланки були об'єднані організаційно в Костопільській ексекютиві ОУН. Оскільки в колишньому Сарненському повіті ексекютиви не існувало, оунівськими осередками прилеглих районів, зокрема Клесівського і Рафалівського, теж опікувалася Костопільська ексекютива.

«Зачистку» оунівців Костопільщини провадили співробітники районних підрозділів НКВД–НКГБ. Костопільський повітовий, а згодом районний відділ НКВД–НКГБ очолював лейтенант держбезпеки, людина з «багатим життєвим досвідом» Іван Большаков. До ОГПУ СРСР І. Большаков прийшов з діагнозом «неврастенія помірного ступеня». Захворювання, однак, не завадило його сходженню службовими східцями в ОГПУ–НКВД.

28 квітня 1933 р. І. Большаков брав участь у розстрілі 327 за-суджених за «змову в сільському господарстві» в Барнаулі. Д. Карагодін у власному розслідуванні опи-сав його як активного учасника ре-пресій у Томську, іменуючи «співробіт-ником-фальсифікатором Томського МВ НКВД». Із утворенням Новосибір-ської області, у 1938–1939 рр., І. Боль-шаков обійняв посаду начальника відділення 2-го відділу УГБ УНКВД, на якій зарекомендував себе як «досить досвідчений агентурний працівник», який «любить агентурну роботу» та «вміє керувати підлеглим йому апаратом». З такою атестацією він поїхав до Західної України. Службова харак-теристика І. Большакова, засвідчена виконуючим обов'язки на-чальника УНКГБ Євгенієм Лосєвим 14 червня 1941 р., рефреном повторювала атестацію, отриману в Новосибірську:

Іван Большаков.

«Завдячуючи цільовим вербовкам агентури “Буран”, “Свій” та інших, проник у контрреволюційне підпілля “ОУН”. У резуль-таті активної розробки через агентуру тримав у полі свого зору всю роботу цієї організації і завдав нищівного удару з розгрому підпілля – 14 чоловік нелегалів були взяті зі зброєю в руках (“Чмелик”, “Гірей” та ін.)»¹⁰.

Із літа 1941 р. І. Большаков опинився на посаді заступника начальника секретно-політичного відділу (СПО) УНКВД по Сум-ській області; у листопаді 1941 р. – в особливому відділі НКВД Волховського фронту; згодом став начальником відділення НКВДу справах військовополонених та інтернованих Воронежського і 1-го Українського фронтів; із грудня 1944 р. – начальни-ком управління таборів НКВД для військовополонених № 93 (Тюмень) і № 13 (Владивосток); у 1949–1952 рр. І. Большаков – начальник Армавірського МВ МВД Краснодарського краю і зас-тупник начальника УМВД по Фрунзенській області.

¹⁰ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 179.

Із 1952 до 1957 р. він служив в УМВД по Томській області – начальником 5-го відділу, заступником начальника і начальником управління. Вийшов у відставку у званні полковника, отримавши подяку «за бездоганну багаторічну службу» та іменний наручний золотий годинник. 16 серпня 1957 р. І. Большаков помер¹¹.

Олексій Давиденко.

Деражненське райвідділення НКВД–НКГБ послідовно очолювали сержант держбезпеки Олексій Давиденко, лейтенант держбезпеки Павло Голіков і Євген Візерський. О. Давиденко, уродженець Харківщини, випускник Харківського сільськогосподарського інституту, керував Деражненським райвідділенням НКВД з січня до червня 1940 р.¹² Бюро Рівненського обкому КП(б)У 16 квітня 1940 р. ухвалило постанову «Про порушення революційної законності в Деражненському районі», де йшлося про проведення незаконних обшуків і арештів громадян. Під час проведення цих заходів О. Давиденко привласнив чужі речі – золоту каблучку, батарейки, ліхтарі, туалетне мило та різний дріб'язок і був покараний суворою доганою¹³. Очевидно, що ці зловживання стали підставою для усунення О. Давиденка з посади начальника райвідділення. Пізніше він працював старшим оперуповноваженим у Козині та Дубному, загинув 25 червня 1941 р. під час втечі після розстрілу в'язнів Дубенської тюрми.

Є. Візерський, уродженець Києва, випускник Київського будівельного інституту, у грудні 1939 – січні 1940 рр. працював

¹¹ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 179. Докладніше див.: Жив'юк А. «Використані та викинуті» ... на Західну Україну... – С. 83–87.

¹² Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України), м. Рівне, ф. 27, спр. 10346.

¹³ Держархів Рівненської обл., ф. П–400, оп. 1, спр. 4, арк. 90–92.

старшим оперуповноваженим Костопільського повітового відділу НКВД, із лютого 1940 р. – помічником начальника цього відділу І. Большакова, у лютому 1941 р. став начальником Деражненського райвідділення НКГБ¹⁴.

Начальниками Березнівського райвідділення НКВД–НКГБ були молодший лейтенант держбезпеки Аврум-Міхель Руславкер та лейтенант держбезпеки Василь Ревенко. В. Ревенко, який очолював Березнівське РВ НКВД, а згодом Березнівське РВ НКГБ, народився на Донбасі, закінчив Дніпропетровський гірничий (металургійний) інститут, згодом – Вищу школу НКВД у Москві.

Після закінчення Другої світової війни продовжував службу в УРСР, був звинувачений у перевищенні влади, виключений з партії і ув'язнений на 10 років у виправно-трудовому таборі (ВТТ). Після звільнення працював на металургійному комбінаті, помер 11 січня 1968 р. у віці 56-ти років. Цікавими видаються його слова, сказані після прочитання повісті О. Солженіцина «Один день Івана Денисовича»:

«Вийду на пенсію, напишу продовження: “Другий день Івана Денисовича”»¹⁵.

Людвипільським райвідділенням НКВД–НКГБ керували політрук Микола Вежновець і сержант держбезпеки Олександр Луцик. М. Вежновець, уродженець Мінської губернії, після закінчення Харківської прикордонної школи ОГПУ СРСР проходив службу на посадах помічника начальника, начальника застави, політрука Рибницького прикордонного загону у Молдавії. На Рівненщину відряджений восени 1939 р. із оперативною групою НКВД УРСР, брав участь у роззброєнні польської поліції і

Євген Візерський.

¹⁴ ГДА МВС України, м. Рівне, ф. 27, спр. 10330.

¹⁵ *Стоянкин Е.* Жизнь с чистого листа. [Электронный ресурс]. URL: <https://magmetall.ru/news/pamyat/zizn-s-cistogo-lista/> (звернення 26.06.2022).

в'язничної охорони в Острозі і Рівному, призначений старшим оперуповноваженим Здолбунівського повітового відділу НКВД, звідти на початку 1940 р. переведений начальником Людвипільського райвідділення НКВД. У березні 1941 р. призначений начальником Тучинського райвідділення НКГБ. За період роботи у Людвиполі завербував ряд агентів, провів попереднє розслідування 37-ми справ арештованих, затримав окремих нелегалів, унеможливив формування оунівської групи. Водночас

Микола Вежновец.

М. Вежновец постійно виступав з критикою негідної поведінки першого секретаря райкому КП(б)У, викривав безчинства начальника райвідділення міліції, що призвело до гострого конфлікту. М. Вежновец, з'явившись до райкому КП(б)У, зняв спорядження і шинель і відмовився працювати начальником райвідділення НКВД. Він також подав рапорт начальникові УНКВД Роману Крутову про переведення в інший район. У рапорті наркомові НКВД УРСР І. Серову просив про своє відрядження до прикордонних військ. Для «погашення» міжособистісного конфлікту керівництво УНКВД–УНКГБ перемістило М. Вежневця до Тучину. Під час німецько-радянської війни він перебував на посадах старшого оперуповноваженого особливих відділів різних полків, дивізій і армій, дослужився до посади начальника відділу контррозвідки (ВКР) «Смерш» 93-го прикордонного загону¹⁶.

У доповідній записці від 18 лютого 1941 р. про результати перевірки «ненормальних взаємин» співробітників райвідділення НКВД з секретарями райкому КП(б)У зазначено персональний склад співробітників райвідділення. Разом з М. Вежновцем їх було семеро, у тому числі п'ятеро оперативних співробітників, що відповідало штатному розписові районних органів

¹⁶ ГДА МВС України, м. Рівне, ф. 27, спр. 7041.

НКВД: старший оперуповноважений Іван Лапченко, випускник Київської міжрайової школи ГУГБ НКВД УРСР; оперуповноважений Віктор Бойко, випускник тієї ж школи; оперуповноважений Михайло Смахтін; оперуповноважений Іван Піднебесний, випускник Харківської міжрайової школи НКВД УРСР; секретар Георгій Вержбицький; друкарка Анастасія Бойко¹⁷.

На місце начальника Людвипільського райвідділення НКГБ замість М. Вежневця було призначено О. Луцика, уродженця Хабаровська, який з березня 1940 р. працював старшим оперуповноваженим Деражненського райвідділення НКВД, певний час виконував обов'язки його начальника¹⁸. Саме тоді О. Луцик завів службовий роман з друкаркою райвідділення, змушуючи її до співмешкання:

«Неодноразово тов. Луцик, посилаючи оперсклад на операції, сам кидав роботу, викликав у свій робочий кабінет і проводив зі мною час до 3–4 годин ночі, після чого він проводив мене додому».

Втручання в цю ситуацію начальника райвідділення Є. Візерського, який нібито не довіряв О. Луцику в роботі, спровокувало переведення останнього до Людвиполя¹⁹.

Степанським райвідділенням НКВД–НКГБ з 1940 р. до літа 1941 р. керував молодший лейтенант держбезпеки Іван Кириченко, уродженець Воронежської губернії, випускник Ленінградської школи міліції, який розпочав свою кар'єру на Рівненщині восени 1939 р. з посади старшого оперуповноваженого Здолбунівського повітового відділу НКВД²⁰. На відміну від «новопризначенців» О. Давиденка, Є. Візерського, О. Луцика, О. Зарицького, які мали вищий освітній ценз і не були обтяжені досвідом виконавців Великого терору, І. Кириченко належав до покоління «висуванців», руками яких нищилися «вороги народу» в період «розгорнутого будівництва соціалізму по всьому фронту», тому на навчання вони мали обмаль часу та й бажання.

¹⁷ ГДА МВС України, м. Рівне, ф. 27, арк. 31–32.

¹⁸ ГДА СБ України, Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 34.

¹⁹ ГДА МВС України, м. Рівне, ф. 27, спр. 10330, арк. 45 (конверт).

²⁰ ГДА СБ України, Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 345.

Іван Кириченко.

Це знайшло відображення у характеристиці, яку надав І. Кириченко начальнику УНКГБ Є. Лосєв в службовому поданні першому секретареві Рівненського обкому КП(б)У В. Бегмі, просячи того санкціонувати пониження начальника Степанського РВ НКГБ на посаді до оперуповноваженого:

«Не дивлячись на надану допомогу, тов. Кириченко не вживає відповідних заходів для ліквідації недоліків у роботі РВ НКГБ. Апаратом райвідділення НКГБ керує слабо і практичної допомоги оперативним співробітникам, як начальник, не надає»²¹.

Реалізувати кадрову ротацію завадила німецько-радянська війна.

Очільниками Клесівського райвідділення НКВД–НКГБ поспідовно призначалися сержанти держбезпеки Дем'ян Зарицький і Микола Колесников. Доля першого з них є ілюстрацією

Дем'ян Зарицький.

тези про «новопризначенців» у НКВД, які враз відчули себе «господарями життя». Д. Зарицький народився у Київській губернії, закінчив чотири курси Одеського інституту інженерів водного транспорту, звідки був мобілізований на службу до НКВД. На початку 1940 р. став начальником Клесівського районного відділення НКВД Рівненської області. Розслідування його діяльності на цій посаді, проведене через півроку обкомом КП(б)У і особоуповноваженим УНКВД виявило «антипартійні проступки тов. Зарицького»: статеве розбещення, зокрема у

стосунках з «класово чужим елементом», відсутність оперативного керівництва райвідділенням, «розбазарювання» конфіско-

²¹ ГДА СБ України, Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 345, арк. 23.

ваного майна. Як наслідок, Д. Зарицькому оголошено сувору догану з попередженням та занесенням в особову справу та переведено на посаду оперуповноваженого 2-го відділу УГБ УНКВД по Рівненській області²². Проводячи розслідування справи «антирадянської повстанської української націоналістичної організації», Д. Зарицький був задушений мотузкою в своєму кабінеті арештованим оунівцем²³.

На посаді начальника Рафалівського райвідділення НКВД–НКГБ змінювали один одного сержант держбезпеки Іван Нікулін, молодші лейтенанти держбезпеки Іван Слесаренко та Олександр Виноградов. Уродженець Курської губернії І. Нікулін, який закінчив Курську вищу сільськогосподарську школу, прийшов в органи НКВД у 1938 р. Восени 1939 р. він призначений старшим оперуповноваженим Сарненського райвідділу НКВД, з початку 1940 р. – начальником Рафалівського райвідділення НКВД. Однак незабаром, наказом НКВД СРСР № 1251 від 9 вересня 1940 р., І. Нікуліна звільнено у запас за ст. 38в «Положення про проходження служби начальницьким складом ГУГБ НКВД СРСР»²⁴. Підставою для цього стало те, що, як зазначено у довідці УНКВД по Рівненській області від 7 серпня 1940 р., працюючи начальником райвідділення,

«з січня по липень 1940 року займався пияцтвом, зв'язався з сторонніми жінками, чим дискредитував себе як члена партії й органи НКВД. В результаті морального розкладу розвалив оперативну роботу в РВ НКВД»²⁵.

Іван Нікулін.

²² ГДА СБ України, Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1681.

²³ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 3323, арк. 280–282. Докладніше див. Жив'юк А. «Використані та викинуті»... на Західну Україну. – С. 102–106.

²⁴ ГДА СБ України, Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 320.

²⁵ Там само, арк. 2–2 зв.

Начальником Рафалівського райвідділення НКГБ у лютому 1941 р. став О. Виноградов, уродженець Нижньогородської губернії, випускник Горьківського річкового технікуму, у 1940–1941 рр. працював старшим оперуповноваженим Сарненського райвідділу НКВД²⁶. Характерно, що, як засвідчено висновком особливоуповноваженого УНКВД по Сталінградській області, перебуваючи у 1938–1940 рр. на посаді старшого оперуповноваженого водного відділення Астраханського окружного відділу НКВД, О. Виноградов допускав неодноразові порушення законності. На допиті 31 січня 1940 р. він заявив:

«По суті допущених мною помилок під час ведення слідства можу повідомити наступне: рядовим співробітникам Астраханського водного відділення давалися установки свідчення свідків записувати “чекістською мовою”. Ця установка, як мною, так і другими співробітниками відділення, була усвідомлена неправильно, і ми прості обивательські розмови, під впливом таких установок, записували як розмови антирадянські. Такий запис часто не відповідав у повній мірі свідченням свідка. У результаті таких записів свідчень свідків були досить часті відмови їх на суді, і повернення справ на дослідження»²⁷.

Архівно-кримінальні справи заарештованих у 1939–1941 рр. мешканців різних районів Рівненської області засвідчили, що аналогічна тактика ведення слідства була перенесена співробітниками НКВД–НКГБ в їх практичну діяльність на території Західної України. Саме таким оперативникам і слідчим протистояв актив ОУН Костопільського повіту (Костопільської ексекутиви ОУН). Серед цього активу виділимо фігуру Григорія Рибак.

Арешт і втеча коменданта ОУН Костопільського повіту Григорія Рибак («Юрко», «Данило»)

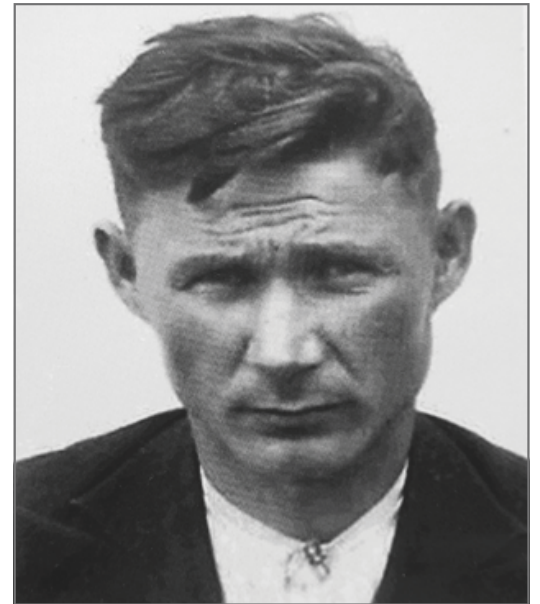
Григорій Рибак був заарештований Костопільським повітовим відділом НКВД 30 листопада 1939 р. як керівник оунівської організації в його родинному с. Звіздже. Він народився 1 жовтня 1909 р., закінчив початкову школу, із 1934 р. став членом

²⁶ ГДА СБ України, Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 932.

²⁷ Там само, арк. 11 зв.

ОУН. У 1936 р. засуджений польським судом до 12 років в'язниці, на волю вийшов у вересні 1939 р. Під час виборів до Народних зборів Західної України вів агітацію в своєму селі за обрання депутатом «активного українського націоналіста» Гаврила Мартинчука, «котрий у Львові буде відстоювати самостійність України», замість пропонованого симпатиками комуністів Крисюка²⁸. У результаті за Г. Мартинчука проголосували майже 500 мешканців с. Звізджого.

Після втечі 9 лютого 1940 р. із камери попереднього ув'язнення Костопільського райвідділу міліції, Г. Рибак був оголошений 22 лютого у розшук. У липні 1941 р. він недовго очолював окружний провід ОУН у Сарнах (Сарненщина, Костопільщина, Пінщина, Столінщина), однак полишив посаду через погіршення стану здоров'я. Згодом керував Костопільською округою ОУН(б), редагував періодичні видання «Костопільські вісті», «Українка», «Українська дитина». Загинув Григорій Рибак 3 червня 1944 р. як комендант запілля воєнної округи УПА «Заграва»²⁹.

Григорій Рибак.

Про обставини втечі Г. Рибак в 1941 р. довідуємося з доповідної начальника райвідділу міліції Севастяна Васька начальника райвідділу НКВД І. Большакову від 10 лютого 1940 р.:

«На доповнення до телефонного повідомлення від 9.11 цього року доповіді, що 9 лютого, о 10–11 годині ранку, завгоспом довіреного мені райвідділу Григоруком було доручено міліціонерові Білецькому Івану Несторовичу, який стояв на посту в дворі міліції, провести прибирання біля к[амери] п[опереднього] [ув'язнення] (рос. КПЗ), і виведено з к[амери] п[опереднього] [ув'язнення] арештованого Рибак Григорія Миколайовича, зарахованого за управлінням держбезпеки.

²⁸ ГДА СБ України, Рівне, ф. 5(Р), спр. П-13245, арк. 20.

²⁹ Карп'юк А. Борці за волю України. Григорій Рибак. – Рівне: Овід, 2015. – С. 3–63.

Міліціонер Білецький послав Рибак чистити вбиральню, що розташована в 15–20 метрах від к[амери] п[опереднього] [ув'язнення] і, завдяки його неувважності, арештований Рибак з вбиральні втік. Вжитими заходами розшуку Рибак до цього часу не затриманий»³⁰.

Перша конференція підрайонних комендантів ОУН, на якій були присутні представники від Костопільського повіту, відбулася у серпні 1940 р. у будинку Іллі Примака у с. Підлужному. Її проводив окружний комендант ОУН І. Скопюк, був присутній Г. Рибак. На конференції розподілені населені пункти за районними і підрайонними комендантами: Григорій Дейнер («Скрипаль») – повітовий керівник ОУН, Костянтин Гірей («Мамай», «Тугай-Бей») – районний комендант ОУН (м. Костопіль), Сидір Ященко («Явір», «Ярий»?) – підрайонний комендант (села Рокитне, Перемінка, Пісків, Данчиміст), Стах Мушин («Случко») – підрайонний комендант (м. Березне), Кирило Тарасюк – підрайонний комендант (села Велика Любаша, Корчів'я, Космачів), Данило Кравчук – підрайонний комендант (с. Вулька Жулинська), Павло Трофимчук («Тарас») – підрайонний, згодом районний комендант (кол. Томашів, с. Деражне).

Друга конференція повітової ексекутиви пройшла у с. Трубиці у вересні 1940 р. На ній повітовий військовий інструктор ОУН Аврам Фінчук ознайомив районних і підрайонних керівників ОУН з планом збройного повстання на території колишнього Костопільського повіту.

Всього було проведено шість конференцій Костопільського повітового проводу ОУН, на яких з керівниками підрайонних і районних проводів опрацьовані інструктивні документи організації, та шість військових вишколів з активними членами ОУН.

Г. Дейнер – заступник повітового провідника ОУН Г. Рибак, мешкав легально. Він наказав складати мобілізаційні списки населення у віці від 18 до 50 років, збирав звіти з керівників підрайонів ОУН, організовував розвідку, військові вишколи, вербував нових членів організації, поширював антирадянську літературу і бофони – білети «На бойовий фонд ОУН» (зібрано майже 1500 руб.). Із 16 липня 1940 р. став повітовим провід-

³⁰ ГДА СБ України, Рівне, ф. 5(Р), спр. П-13245, арк. 18.

ником ОУН, із 20 вересня перейшов на нелегальне становище, 7 жовтня з групою нелегалів готувався до переходу кордону з Німеччиною, який не відбувся³¹.

К. Гірей – керівник підрайону, згодом району ОУН із центром у с. Підлужне. До роботи в ОУН запросив Калістрата Тарасюка, Гната Степанюка, Бенедя Ковальчука, Іллю Примака, залучав як зв'язкового Володимира Пінчука, призначив Назара Позняхівського керівником станиці ОУН у с. Рокитне, а Кирила Тарасюка – у с. Велика Любаша³². К. Гірей організував проведення двох конференцій ОУН – у клуні І. Примака у с. Підлужне і у с. Трубиці, яку проводив Г. Рибак³³.

Василь Шабаровський («Баян») виконував обов'язки зв'язкового між Костопільським (Г. Рибак) і Рівненським (В. Робітницький) повітовими проводами ОУН: передавав літературу, шифровані листи, бофони, усні накази і завдання, переправляв членів ОУН у конспіративні місця для проведення «вишколів», зустрічав у Костополі окружного провідника ОУН І. Скоп'юка³⁴.

Під час арешту і запровадження до камери попереднього ув'язнення 24 вересня 1940 р. фігурант агентурної справи «Станиця» В. Шабаровський намагався втекти, скориставшись неухважністю охоронців – оперуповноваженого Федора Галагана і міліціонера Плотка. Ф. Галаган не зміг завадити втікачеві, хоч той перебував за 2–3 метри від нього, оскільки не мав з собою табельної зброї, та ще й перешкодив Плотку її застосувати, мимовільно прикривши втікача. Лише після кількогодинного розшуку В. Шабаровського затримали: він ховався у траві за 2–3 кілометри від місця втечі. Наслідком цього інциденту став наказ начальника УНКВД по Рівненській області Р. Крутова про накладення адміністративних стягнень на начальника Деражненського райвідділення НКВД П. Голікова (догана), оперуповноваженого Ф. Галагана (три доби арешту без виконання службових обов'язків), міліціонера райвідділення міліції Плот-

³¹ ГДА СБ України, Рівне, ф. 5(Р), спр. П-6156, т. 3, арк. 861–862.

³² Там само, арк. 857.

³³ Там само, арк. 859.

³⁴ Там само, арк. 857.

ка (догана). Також заборонили оперативникам перебувати на службі без особистої зброї³⁵.

Адам Кублей («Гуляй-Душа») був повітовим магазинером ОУН, тобто відповідав за збереження схованок зі зброєю³⁶. Зазначені та інші підпільники (всього 11 осіб) були заарештовані з вересня по грудень 1940 р. та засуджені Рівненським обласним судом 12 березня 1941 р., п'ятеро – Г. Дейнер, К. Гірей, В. Шабаровський, А. Кублей, І. Примак – до вищої міри покарання (розстрілу), яка була виконана 22 червня 1941 р. Разом з ними розстріляні С. Ященко і Н. Познахівський, хоча для них ВМП Верховний суд УРСР замінив 8 червня 1941 р. на 10 років ВТТ³⁷. Іще один підпільник – магазинер ОУН Іван Максимчук з с. Головин, на обійсті якого були заховані 8 карабінів, убитий під час затримання 18 січня 1941 р.³⁸

У директиві УНКВД і УНКГБ у Рівненській області від 28 квітня 1941 р., підписаній начальниками УНКГБ Є. Лосєвим і УНКВД В. Мастіцкім, йшлося, що,

«[...] за далеко неповними даними, на території області нараховується 159 нелегалів, які оточили себе так званими “симпатиками”, що постачають їм продовольство, переховують їх у своїх квартирах, клунях і т. д. Маючи таку опору, оунівці, у відповідності із завданнями організації, розгорнули велику практичну роботу щодо розширення складу організації, здійснення диверсійних і терористичних актів».

Серед заходів протидії згадувалися проведення роз'яснювальної роботи з сім'ями нелегалів, арешти оунівського активу, зокрема «окружних керівників» В. Робітницького, Р. Волошина, Г. Рибака, посилення агентурно-оперативної роботи, «знімання» рядових членів ОУН на місцях без арешту, отримання від них інформації і вербування в якості агентів³⁹.

³⁵ ГДА МВС України, м. Рівне, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 161–162.

³⁶ ГДА СБ України, Рівне, ф. 5(Р), спр. П–6156, т. 3, арк. 863–864.

³⁷ Там само, арк. 983–997.

³⁸ ГДА СБ України, Рівне, ф. 5(Р), спр. П–13303.

³⁹ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – Т. 1. Кн. 2. – С. 118–120.

Зрозуміло, що дані про 159 нелегалів на території Рівненської області були «далеко неповними». Це засвідчила кількість заарештованих і засуджених у 1939–1941 рр. оунівців, які належали до Костопільської ексекютиви ОУН. Нам вдалося виявити і опрацювати архівно-кримінальні справи на щонайменше 109 таких осіб (і це без тих, хто лишився на волі, як також без тих, хто належав до двох інших ексекютив в області – Дубенської і Рівненської).

Заарештованих оунівців Костопільської ексекютиви судили під час кількох колективних процесів. Окрім уже згаданого, що відбувся 12 березня 1941 р., судові процеси відбулися: 13 січня 1941 р., Рівненський обласний суд, 7 осіб (Деражненський і Клевський райони)⁴⁰; 25 лютого 1941 р., Рівненський обласний суд, 12 осіб (Рафалівський район)⁴¹; 21–22 травня 1941 р., Рівненський обласний суд, 19 осіб, 8 засуджено до ВМП (Березнівський, Деражненський, Костопільський, Людвипільський райони)⁴²; 26–27 травня 1941 р., Військовий трибунал 5-ї армії Київського особливого військового округу, 21 особа, 10 – до ВМП (Деражненський і Костопільський райони)⁴³; 4 червня 1941 р., Рівненський обласний суд, 4 особи, із них 1 – до ВМП (Степанський район)⁴⁴. Значний відсоток серед заарештованих і засуджених складала також одиночні або парні справи – 35 осіб зі 109, тобто майже третина.

Всього до ВМП засуджені 27 осіб, окрім вже названих, це: надрайонний комендант ОУН Микола Дроздюк («Дід», «Джмелик», «Савур Могила») з Ківерців, у квітні 1940 р. проходив підготовку на військових курсах у Галичині, 7 жовтня 1940 р. намагався перейти радянсько-німецький кордон, під час затримання поранив співробітника НКГБ; районний комендант ОУН Петро Гурін («Чортополох», «Розбишак») з Друхова; станичний ОУН Стах Козлюк («Шпока», «Гордий») і його брат Тихон («Чуба-

⁴⁰ ГДА СБ України, Рівне, ф. (5), спр. П-6566.

⁴¹ Там само, спр. П-13144.

⁴² Там само, ф. (4), спр. 10791.

⁴³ Там само, ф. (5), спр. П-13032.

⁴⁴ Там само, ф. (4), спр. 11869.

Микола Дроздюк.

Галина Гаврук.

тий», «Залізняк») з Яблунного; Іван Корева-Кудря («Деркач») з Підлужного, був двічі заарештований, під час першого арешту дав позірну згоду на співпрацю з органами НКВД, однак продов-

Іван Корева-Кудря.

жив антирадянську діяльність, комендант зимівника нелегалів ОУН в будинку Федора Мартинчука («Моряк»), двічі намагався перейти радянсько-німецький кордон; станичний ОУН Степан Кривошия («Голка») з Корчів'я; Володимир Олійник («Боєць») з Деражного, 7 жовтня 1940 р. намагався перейти радянсько-німецький кордон; підрайонний комендант ОУН Калістрат Тарасюк («Чілі») з Підлужного; Михайло Янковський («Клен»), Олексій Ярмольчук («Клубок»), Михайло Мельник («Муха»), Яків Петрина, Григорій Гальвік («Дуб»), Михайло Гриб («Камінь»), Максим Панчук («Чехла»), Семен Янковський – всі з Бе-

рестовця; Оксентій Ляпчук з Котівщини; Прокіп Андрущик («Габ») з Янкевич; Василь Марчук з Бистрич, Михайло Гожий з Трудів, Феодосій Скібчик із Заболоття.

Розстріляні були також 10 осіб, яких утримували станом на 24 червня 1941 р. у Дубенській тюрмі – Антон і Федір Мартинчук-Середа, Яків Петрина і Володимир Пінчук з Підлужного, Антон Шух з Довгого Поля, Олександр Панчук, Ганна Янковська («Лисиця») і Галина Гаврук («Ластівка») з Берестовця, Іван Ващук і Віра Трищук з Клесова. Ще 32 особи врятувались втечею під час розстрілу в'язнів цієї тюрми. Згодом абсолютна більшість з них повернулися до підпілля ОУН та воювали в складі УПА, частина загинули, частина були заарештовані і померли у таборах.

Однак не всіх учасників націоналістичного підпілля на Костопільщині співробітникам НКВД–НКГБ вдалося захопити без втрат.

**Операція 31 жовтня 1940 р.
по «зняттю» підрайонного коменданта
ОУН Кирила Тарасюка**

Згідно вказівки УНКВД по Рівненській області від 28 жовтня 1940 р. Костопільським РВ НКВД 30–31 жовтня було реалізовано план щодо «зняття» фігуранта агентурної розробки «Станиця» – станичного ОУН с. Велика Любаша Кирила Тарасюка. Інформацію про нього слідчі УНКВД отримали напередодні, 27 жовтня, під час допиту арештованого нелегала ОУН К. Гірея.

Начальник райвідділу І. Большаков доручив проведення арешту оперативним співробітникам Петру Бернікову і Багнюку. За результатами операції вони подали 31 жовтня 1940 р. рапорт, де зазначили:

«30/Х–40 року нам було доручено вами здійснити арешт громадянина Тарасюка Кирила Никифоровича, 1911 року народження, мешканця села Велика Любаша. Для проведення арешту нам потрібно було встановити квартиру Тарасюка, і чи знаходиться він дома. Згідно ваших вказівок, з метою конспірації ми використали привід перевірки виборів у місцеві ради депутатів трудящих шляхом перевірки списків виборців, приміщень для дільничних окружних виборчих комісій, і як працюють агітатори, але цим шляхом нам не вдалося зробити установку.

Тоді ми вирішили зробити установку через агентуру, для чого зустрілися з інформатором “Івановим”. З останнім встановили квартиру Тарасюка, але в цей час Тарасюка Кирила вдово-

ма не було. Тоді ми дали завдання інформатору “Іванову”, щоб вранці 31/Х–40 року він встановив, чи перебуває вдома Тарасюк, і при зустрічі о 8 годині ранку повідомив нам, а самі пішли в Костопіль і про вищевикладене доповіли вам.

Згідно отриманих від вас вказівок, ми мали до 8 години ранку 31/Х–40 року бути в селі Велика Любаша, зустрітися з інформатором “Івановим”, і якщо “Іванов” встановить, що Тарасюк вдома, то провести арешт, а якщо ні, то повернутися назад. Ми до 8 години ранку були у Великій Любаші, о 8 год. 30 хвилин зустріли інформатора “Іванова”, який повідомив, що “Тарасюк Кирило знаходиться вдома”.

Тоді ми пішли на квартиру до Тарасюка. Прийшовши до квартири, ми почули, що в клуні Тарасюка молотять хліб. Тому я, Берніков, пішов до клуні з тим, щоб, якщо Тарасюк Кирило там, то затримати, а Багнюк залишився поблизу хати спостерігати за нею. В той час, коли Берніков перебував у клуні, де молотив хліб батько Тарасюка – Тарасюк Никифор, Тарасюк Кирило вискочив у двері з протилежної сторони і побіг у напрямку с. Підлужне. Багнюк, почувши хрускіт снігу, вибіг за хату і побачив, що Тарасюк Кирило побіг і знаходився вже від хати за метрів 70, а від нас – за метрів 100.

Тоді ми обоє кинулись наздоганяти Тарасюка Кирила, водночас неодноразово вигукуючи “стій”, згодом Багнюк зробив постріл з нагана вгору, але Тарасюк продовжував бігти. Ми іще декілька разів вигукнули “стій”, проте Тарасюк продовжував бігти далі. Відбігши від хати приблизно метрів 300–450, він кинувся бігти під гору, до річки. Вважаючи, що він піде через річку і таким чином утруднить його затримання, Берніков зробив постріл по ньому і поранив у шию.

Після чого телефоном доповіли вам, і після приїзду з Костополя заступника начальника РВ НКВД [Євгенія] Візерського, начальника РВ РКМ лейтенанта міліції тов. [Севастьяна] Васько і лікарів, пораненому була надана медична допомога і його доставили в Костопільську лікарню»⁴⁵.

Як засвідчив у медичному акті хірург Любич, приїхавши у Велику Любашу, він застав Кирила Тарасюка сидячого на землі, в декількох кроках від крутого берега річки, з підвернутими під себе ногами. На ньому були штани, постолои і закривавлена со-

⁴⁵ ГДА СБ України, Рівне, ф. 5(Р), спр. П-16174, арк. 13–14.

рочка, а голова прикрита хусткою. Його лихоманило від холоду і болю внаслідок поранення в шию, погляд мав блукаючий, пульс слабкий, прискорений, руки і тіло були холодними, на питання не відповідав. Кров з рани на шиї вже не текла, хоча комір сорочки був весь закривавлений. Інша, більша рана від виходу кулі знаходилась на підборідді, під лівою щокою і біля малого яблука були гематоми. Поранений весь час стогнав і не міг спокійно всидіти на місці, під час перев'язки шарпався. Подане тепле молоко відштовхнув рукою.

У Костопільську лікарню Кирила Тарасюка привезли о 12. 30 без пульсу, свідомості, з холодними кінцівками. Не дивлячись на застосовані ін'єкцію камфори, кофеїну і грілки, пульс не відновився, і «через 25 хвилин поранений помер». Очевидно, що помер він іще в дорозі⁴⁶.

1 листопада 1940 р. кілька співробітників райвідділу організували захоронення тіла Кирила Тарасюка, про що склали відповідний акт:

«Ми, нижче підписані, помічник начальника Костопільського РВ НКВД [Євгеній] Візерський, перекладач Багнюк і вахтер райвідділу Гавриленко, склали цей акт в тім, що цього числа, в 24 години ночі, був похований труп померлого від поранення Тарасюка Кирила Никифоровича, 1911 року народження. Тарасюк похований у лісі, на відстані приблизно одного кілометра від дороги Костопіль – село Печалівка»⁴⁷.

Про хід та наслідки операції щодо затримання Кирила Тарасюка були докладно проінформовані районний прокурор Василь Аношин і секретар райкому КП(б)У Антон Сушко.

Операція 10 січня 1941 р. по «зняттю» підрайонного коменданта ОУН Стаха Мушина («Случко»)

10 січня 1941 р. старший слідчий слідчої частини УНКВД по Рівненській області Дмитро Озимін подав рапорт начальнику слідчої частини УНКВД Євгенію Лосєву про виконання дорученого йому завдання про арешт нелегала ОУН Стаха Мушина:

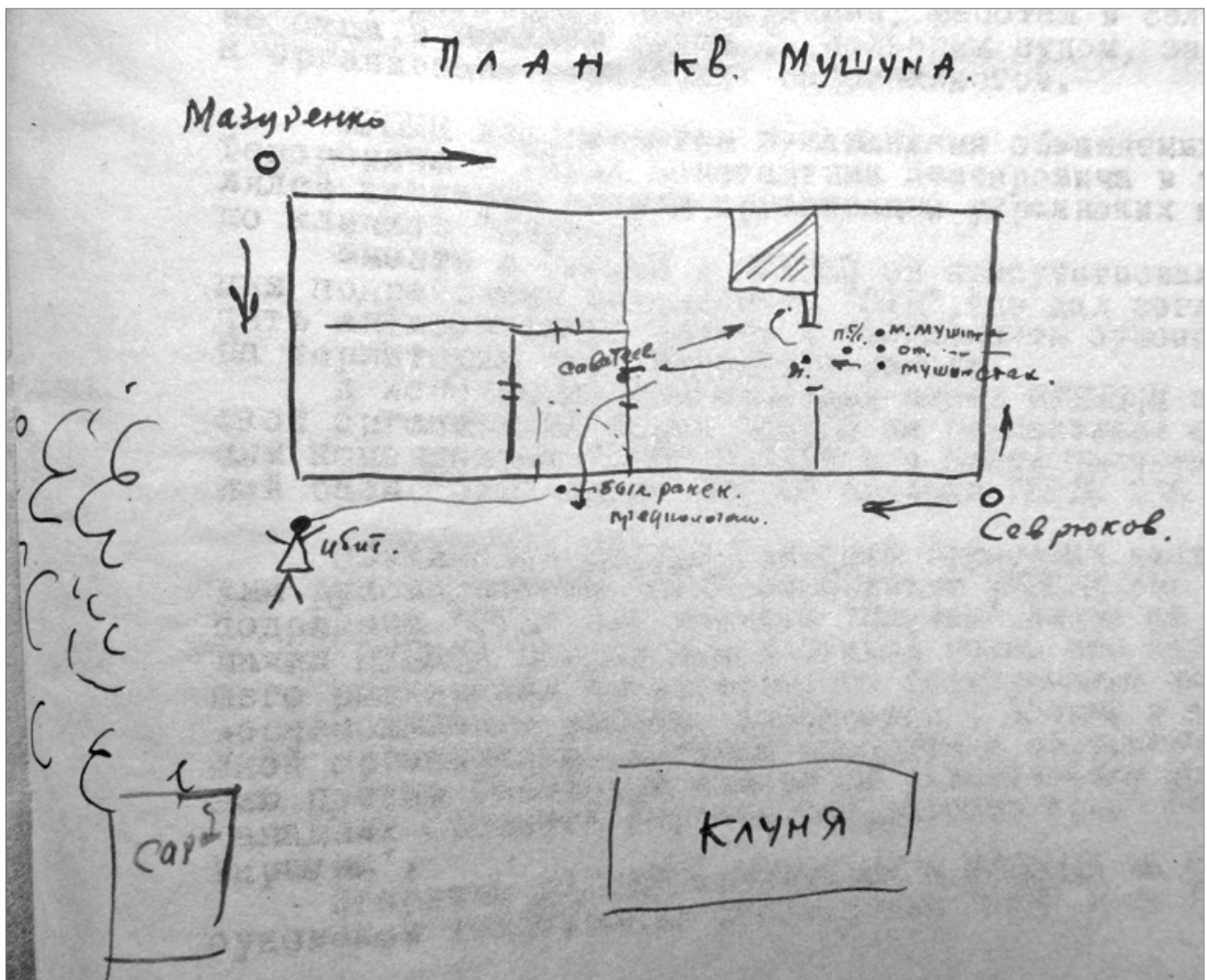
⁴⁶ ГДА СБ України, Рівне, ф. 5(Р), спр. П-16174, арк. 15-17.

⁴⁷ Там само, арк. 18.

«Цим доношу, що я, згідно Вашого завдання, виїжджав на операцію по зняттю активного члена антирадянської організації українських націоналістів – Мушина Стаха Івановича, який, за наявними у нас слідчими матеріалами, був підрайонним комендантом ОУН з центром у с. Яблунне Березнівського району.

З огляду на те, що у нас в слідстві не було ясного уявлення про існуючу в Березнівському районі підрайонну організацію ОУН, була домовленість зняти Мушина С.І. таємно.

З'явившись у м. Березне і зв'язавшись з партійно-радянськими організаціями щодо можливості використання методу таємного зняття, вдалося виявити, що в громадянському суді слухалася справа про звинувачення заможного куркуля Гольберга – мешканця с. Яблунне, який виставив зі свого боку вимогу допитати ряд свідків про його господарство, роботу та ін., до цього числа свідків були особисто нами включені Мушин Стах Іванович і його батько та ряд інших осіб, що проживали по сусідству – мешканців с. Яблунне.

План будівлі Стаха Мушина.

На виклик Мушин С.І. не з'явився, і коли допитувався його батько Мушин Іван Федорович, то на задане йому питання – чому не з'явився його син – відповів, що “він пішов гуляти”, і не знає, де знаходиться.

Інших методів таємного зняття в умовах сільської місцевості я на нараді з начальником РВ НКВД м. Березне не знайшов, оскільки знав, що шляхом виклику в райвійськкомат заарештований [Костянтин] Гірей (втік), Шабаровський Василь, Мельник Михайло та ряд інших, з якими по роботі був зв'язаний Стах Мушин.

Було ухвалено рішення арештувати Мушина відкрито. В оперативну групу увійшли оперуповноважений РВ НКВД м. Березне [Георгій] Саватєєв, оперуповноважений кримінального розшуку райвідділу міліції НКВД Мазуренко і міліціонер Севрюков. Групу очолював я.

Члени оперативної групи були докладно проінструктовані про можливість вчинення збройного опору не лише зі сторони Мушина, але й зі сторони нелегала Кудрі Івана, який по роботі був пов'язаний з Мушиним і міг знаходитись під час операції в квартирі у Мушина.

З огляду на те, що операція проходила в святковий час (Різдво), то її початок було встановлено в 5 годин ранку 10 січня 1941 р. Взятий нами в якості понятого голова сільради с. Яблунне Сульжик Яків вказав точно квартиру Мушина, першим зайшов до неї, за ним зайшли я і оперуповноважений Саватєєв. Мазуренко і Севрюков залишалися надворі, по кутках квартири, навпроти один одного по діагоналі.

Коли увійшли в дім, я наказав голові, він же понятий, запалити сірника. Сірник був запалений, я скомандував “Руки вгору!”, направляючи зброю на присутніх (стояв у дверях), у цей час в мене вистрілив Мушин і, відхилившись за голову сільради, погасив сірника. Стріляти в Мушина в мене не було можливості, оскільки переді мною, я це знав, стояв голова сільради, батько і мати Мушина. Відхилившись від дверей за проміжок між косяком і грубою, я дав можливість Мушину тікати (в кімнаті було темно). Коли Мушин дістався других дверей, в цей час голова сільради запалив другого сірника. Мушин, знаходячись біля других дверей, зробив повторний постріл в мене. Оперуповноважений НКВД, який стояв позаду, стріляти в кімнаті в Мушина не міг, оскільки він не бачив, де хто знаходиться, а коли Мушин дістався вихідних дверей з квартири на вулицю, я

наказав т. Саватєєву стріляти в Мушина, щоб не дати можливості втекти. Невдала стрільба призвела до того, що Мушин двома пострілами після двох попереджувальних був убитий.

Перша куля, як я вважаю, поранила його під час того, як Мушин вибігав з вихідних дверей, а друга – коли вже він досягав лісу. Після невдалої операції було проведено обшук в квартирі. Під час обшуку зимового піджака у внутрішній кишені була виявлена різна антирадянська націоналістична література, накази Мушину по псевдоніму “Случко” і шифр, всього 26 аркушів додано до протоколу обшуку.

Вилучений при обшуку в Мушина револьвер системи “Наган” був заряджений шістьма патронами від браунінга № 2⁴⁸ і одним наганним. Постріли відбулися з патронів браунінга, тому, я вважаю, не було жертв з числа членів опергрупи.

Після проведення обшуку було складено на труп Мушина [акт] в тому, що він вбитий при вчиненні збройного опору і спробі втечі. Труп доставлений у РВ НКВД м. Березне, згідно домовленості з начальником РВ НКВД т. [Василем] Ревенком у ніч на 11/І–41 він буде похований членами оперативної групи.

Додам, що тт. Саватєєв, Мазуренко і Сєврюков під час операції вели себе стримано і самовіддано, зважаючи на складність операції.

Про що й доповідаю»⁴⁹.

Операція 14 лютого 1941 р. по «зняттю» магазинера ОУН Пахома Стельмаха

У жовтні 1940 р. органи НКВД провели арешти членів ОУН на території Рафалівського району – у селах Заболоття, Балаховичі, Полиці, Острів, Веретено. Всього було заарештовано 12 осіб на чолі з підрайонним комендантом ОУН Феодосієм Скібчиком з с. Заболоття. Всі вони були 25 лютого 1941 р. засуджені Рівненським обласним судом до різних термінів ув'язнення у ВТТ, а Ф. Скібчик – до розстрілу⁵⁰.

⁴⁸ Балістичні і пробивні характеристики 6,35 мм Браунинг були дуже скромними. Тому ці патрони використовувалися у цивільних версіях зброї.

⁴⁹ ГДА СБ України, Рівне, ф. 5(Р), спр. П–13304, арк. 30–33.

⁵⁰ Там само, спр. П–13144.

Водночас, один з членів організації – Пахом Стельмах – уник арешту. Із 12 жовтня 1940 р. до початку лютого 1941 р. він переховувався у с. Веретено у свого брата Бориса Стельмаха, а згодом – на х. Довге Поле Полицької сільради, у Антона Шуха. Під час спроби затримання 14 лютого 1941 р. оперативною групою НКВД Пахом Стельмах був убитий.

Перебіг і подробиці цієї операції зафіксував в акті від 14 лютого 1941 р. прокурор Рафалівського району Ватулін:

«1941 року, лютого 14 дня. Я, райпрокурор Рафалівського району Ватулін Г. Н., у присутності тимчасово виконуючого обов'язки нач[альника] Рафалівського РВ НКВД [Василя] Григоренка, начальника Рафалівського райвідділу міліції НКВД сержанта міліції Ковтуна і оперуповноваженого Рафалівського РВ НКВД [Георгія] Голубева, цього числа прибув на місце пригоди, х. Довге Поле Полицької сільради Рафалівського району, пов'язане з убивством громадянина Стельмаха Пахома Павловича в момент його арешту оперативною групою Рафалівського РВ НКВД.

Оглядом місця події і трупа Стельмаха Пахома мною встановлене наступне:

1. Стельмах Пахом Павлович, 1908 року народження, уродженець с. Веретено Рафалівського району Рівненської області, за національністю – українець, за соціальним становищем – куркуль, підлягав арешту згідно постанови Рівненського обласного прокурора від 5/Х.1940 року як активний учасник і організатор контрреволюційної української націоналістичної організації “ОУН”, який готував збройне повстання проти радянської влади за створення Самостійної України, в момент його арешту 12/Х.1940 року Стельмах Пахом втік, озброївшись револьвером і набоями до нього, перейшов на нелегальне становище, де й переховувався до цього часу.

2. Тимчасово виконуючий обов'язки начальника Рафалівського РВ НКВД довідався про те, що нелегал Стельмах Пахом Павлович переховується в будинку чи надвірних будівлях громадянина Шух Антона, жителя хут. Довге Поле Полицької сільради Рафалівського району, і для затримання останнього 14/II.1941 року на місце виїхала оперативна група у складі: начальник райвідділу міліції НКВД сержант міліції т. Ковтун (керівник), оперуповноважений РВ НКВД т. Голубєв, оперуповноважений РВ НКВД сержант держбезпеки т. [Василь] Єрьомичев, старший

оперуповноважений райвідділу міліції НКВД т. Королук, оперуповноважений райвідділу міліції НКВД т. Леухін і помічник оперуповноваженого райвідділу міліції НКВД т. Акулініч.

Згадана оперативна група, прибувши на місце операції, але не маючи точних даних місця знаходження злочинця (хлів, клуня, дім і т. д.), розташувалася з метою охоплення спостереженням всіх об'єктів (будівель).

Зразу ж, здійснюючи операцію, начальник райвідділу міліції т. Ковтун і оперуповноважений РВ НКВД т. Єрьомичев зайшли до хати Шуха, і лиш почали огляд квартири, як у цей момент пролунав постріл у дворі Шуха.

Перший постріл здійснив злочинець Стельмах Пахом, який легко поранив у ліву руку помічника оперуповноваженого райвідділу міліції т. Акулініча, який у той час знаходився біля хліва і, помітивши Стельмаха, пропонував йому здатися. У відповідь на постріл Стельмаха по ньому ж був здійснений постріл і т. Акулінічем. Все ж Стельмах продовжував відстрілюватися і намірився бігти в напрямку лісу, розташованого за 700 метрів від дому Шуха з південної сторони.

За ним у момент втечі оперативною групою була організована погоня для затримання останнього, для чого здійснено декілька попереджувальних пострілів з револьверів і гвинтівки, але Стельмах, відстрілюючись, не зупинявся і продовжував свою втечу. Оперативна група, бачачи, що Стельмах наближається до лісу і, коли досягне його, може зникнути, вимушена була активізувати затримання шляхом завдання поранень Стельмаху. При здійсненні цієї операції Стельмах Пахом Павлович був убитий на смерть чотирма пострілами під лісом, за 650 метрів від дому Шуха Антона.

3. Під час огляду трупа Стельмаха Пахома і обшуку речей, що були при ньому, було виявлено труп у лежачому стані, обличчям догори. Одягнутий у літній чорний піджак, суконні штани і гумові постолі.

Під час обшуку речей, що були при ньому, виявлено:

а) револьвер системи "Гассер", шестизарядний, № 88116, і бойових патронів до нього 5 штук та порожніх вистріляних гільз 3 штуки;

б) портрет Симона Петлюри;

в) журнал під заголовком "Хліборобська молодь" видання 1939 р., м. Львів;

- г) петлюрівські гроші номіналом 500 гривень, одна купюра;
- д) золота монета царської чеканки номіналом 5 рублів;
- е) тимчасова військова посвідка № 3491 на його ім'я;
- ж) гроші радянської чеканки в сумі 333 рублі (купюрами);
- з) бритва – одна;
- и) корки, в яких знаходилася маса вибухових речовин, вже використаних 34 штуки;
- к) дві фотокартки.

Вищезгадані предмети, виявлені під час огляду трупа, передати в РВ НКВД для залучення до справи як речових доказів.

В чім і складений цей акт у 3-х екземплярах.

До цього додається схема»⁵¹.

В акті судово-медичного розтину трупа від 16 лютого 1941 р., складеному лікарями Рафалівської районної лікарні, описана картина загибелі Пахома Стельмаха:

«Я, лікар Рафалівської райлікарні Рашкін, за присутності лікаря т. Попова, на пропозицію прокурора Рафалівського району тов. Ватуліна, за присутності останнього і представника Рафалівського РВ НКВД тов. Королюка, провели розтин трупа Стельмаха Пахома Павловича, років 32, уродженець с. Веретено Рафалівського району.

I. Зовнішній огляд

- а) Опік на лобі, носі і обличчі.
- б) Зіркоподібна рана посередині лоба величиною 3х2 см у повздовжньому напрямку. В отворі рани видно уламки лобної кістки.
- в) Рана кругла діаметром 1 см, на 12 см нижче і 5 см праворуч від лівого соска.
- г) Дві рани круглі, з яких: вхідна в середній зовнішній і вихідна в нижній внутрішній частинах лівого передпліччя.
- д) Дві рани круглі діаметром 1 см у правій сідничній області.

II. Розтин

При розтині черепної порожнини виявлена рана кісткова, зяюча, посередині лоба, зіркоподібної форми, величиною

⁵¹ ГДА СБ України, Рівне, ф. 4(Р), спр. 9680, арк. 13–14.

Кулі, вилучені з тіла
Пахома Стельмаха.

3x2 см, і в мозковій речовині, прилягаючій до рани, свинцева куля, сплюснута, в діаметрі 1,5 см і довжиною 0,5 см.

При розтині грудної і черевної порожнини виявлена куля конусоподібна, довжиною один з половиною см, у правому міжреберному лівому проміжку, і наскрізна рана в нижній правій долі легень.

III. Висновок

На основі розтину робимо висновок, що смерть Стельмаха Пахома Павловича настала від черепної рани, спричиненої пострілом в упор з вогнепальної зброї.

Речові докази додаються»⁵².

У постанові про припинення справи від 20 лютого 1941 р., складеній тимчасово виконуючим обов'язки начальника Рафалівського РВ НКВД Василем Григоренком і затвердженій 18 березня 1941 р. виконуючим обов'язки начальника УНКГБ по Рівненській області Євгенієм Лосєвим, зазначено, що, не бажаючи здатися

живим, поранений Пахом Стельмах вчинив самогубство шляхом пострілу з револьвера собі в лоб⁵³. Це твердження викликає сумнів з кількох причин. *По-перше*, лежача навзнік поранена людина скоріше може вчинити постріл собі в скроню, аніж в лоб, зокрема з револьвера «Гассер», довжина якого близько 20 см. *По-друге*, в акті, складеному райпрокурором, йдеться, що Пахом Стельмах «був убитий на смерть чотирма пострілами під лісом», а не вчинив самогубство. *По-третьє*, нічого про самогубство не зазначено в акті медичної експертизи. Тому можна припустити, що Пахом Стельмах самогубства не вчиняв, а бу-

⁵² ГДА СБ України, Рівне, ф. 4(Р), спр. 9680, арк. 15.

⁵³ Там само, арк. 20–21.

дучи поранений, був добитий співробітниками НКГБ шляхом здійснення контрольного пострілу в голову.

Люди, в яких Пахом Стельмах переховувався з жовтня 1940 р. до лютого 1941 р. – його брат Борис Стельмах з сином Володимиром і Антон Шух – були заарештовані і звинувачені як «поплічники» оунівця. Рівненський обласний суд 8 травня 1941 р. засудив Антона Шука до 10 років ув'язнення у ВТТ⁵⁴, а 13 травня 1941 р. отримали вироки Борис (10 років ВТТ) і Володимир (8 років ВТТ) Стельмахи⁵⁵. З огляду на те, що архівно-кримінальні справи щодо них не збереглися, а в контрольно-наглядових справах відсутня будь-яка інформація про їх подальшу долю, як також те, що на початок німецько-радянської війни їх утримували в Дубенській в'язниці, стає очевидно, що вони загинули під час розстрілу в'язнів цієї в'язниці 24–25 червня 1941 р. (у списках евакуйованих на схід імена Стельмахів і Шука відсутні).

**Операція 26 березня 1941 р.
по «зняттю» помічника окружного коменданта ОУН
Аврама Фінчука («Беркут», «Оса», «Микита»)**

Нарком держбезпеки СРСР В. Меркулов 22 березня 1941 р. видав наказ № 0038 «Про порядок проведення операцій з ліквідації бандитських груп і вилучення учасників контрреволюційних повстанських та інших антирадянських формувань». Констатуючи, що за останній час в різних республіках, краях і областях, особливо у західних областях УРСР і БРСР, почастишали випадки вбивства і поранення співробітників органів НКГБ та інших учасників операцій (червоноармійців, міліціонерів, активістів), нарком наказував кожну операцію проводити за раніше розробленим оперативним планом. Цей документ повинен був передбачати всі необхідні для її успіху та гарантування безпеки учасників заходи та затверджуватися начальником обласного управління НКГБ. Керівниками операції мали призначатися досвідчені оперативні працівники, які повинні

⁵⁴ ГДА СБ України, Рівне, ф. 4(Р), спр. 11961.

⁵⁵ Там само, спр. 11989.

були перевіряти напередодні зброю учасників оперативної групи та самостійно ухвалювати рішення про негайні оперативні дії в залежності від ситуації. У випадку провалу операції передбачалося ретельне розслідування і притягнення до відповідальності винуватців⁵⁶.

Навряд чи встигли ознайомитися з цим наказом оперативники Костопільського райвідділу НКГБ до того, коли вранці 26 березня 1941 р. агент «Буран» (завербований начальником райвідділу І. Большаковим член ОУН з с. Підлужне Гнат Степанюк), вийшовши надвір, побачив, що вікна сусідньої хати, де була конспіративна квартира підпільників ОУН, закриті солом'яними матами. Це означало: там знаходиться хтось з нелегалів. На думку Г. Степанюка, ним міг бути не хто інший, як помічник окружного коменданта ОУН, повітовий військовий інструктор ОУН Аврам Фінчук, уродженець с. Ставок Костопільського району.

А. Фінчук і Г. Степанюк ще з середини 1930-х рр. належали до робітничого осередку ОУН на державних каменоломнях в Яновій Долині, найпотужнішого підприємства на теренах Во-

Аврам Фінчук з дружиною.

⁵⁶ ГДА СБ України, ф. 9, оп. 1, спр. 86-сп, арк. 33–34.

лині. У 1937 р., під час ліквідації ОУН на Костопільщині польською владою, вони були серед 55 підсудних на процесі 23 грудня 1937 р. Тоді Рівненський окружний суд покарав А. Фінчука сімома роками тюрми, Г. Степанюка – трьома⁵⁷.

Із 55 підсудних на процесі 23 грудня 1937 р., котрі вийшли на волю у вересні 1939 р., після падіння польської держави, упродовж 1939–1941 рр. органи НКВД–НКГБ виявили і засудили 21 особу, у тому числі – 9 до вищої міри покарання.

Польських поліцейних досьє для розшуку і «зняття» нелегалів було недостатньо. Суттєву, якщо не ключову, роль у цьому процесі відіграла агентура НКВД–НКГБ. Щонайменше 6 підпільників ОУН з Костопільщини із довоєнним стажем були завербовані співробітниками держбезпеки. Серед них були згаданий Гнат Степанюк (підпільний псевдонім «Чумак», агентурний псевдонім «Буран») з с. Підлужного, 1919 р. н., рахівник лісової дільниці кар'єру Янова Долина. Іншим агентом був Іван Таргоній (підпільний псевдонім «Травень», агентурний псевдонім «Свій») з Берестовця, 1915 р. н., теж робітник кам'яного кар'єру⁵⁸.

Хід подальших подій докладно з'ясовано у висновку від 4 квітня 1941 р., який підсумував результати розслідування, проведеного слідчим відділом та особливою інспекцією УНКГБ по Рівненській області:

«Я, начальник слідчої частини УНКГБ по Рівненській області молодший лейтенант держбезпеки [Петро] Єршов і начальник особливої інспекції відділу кадрів УНКГБ молодший лейтенант держбезпеки [Ігор] Нирко, розглянувши матеріали розслідування про вбивство під час виконання службових обов'язків сержанта державної безпеки Іванова Миколи Семеновича, Ненахова Івана Тимофійовича, лейтенанта міліції Васька Севастьяна Микитовича і поранення лейтенанта держбезпеки Большакова Івана Васильовича

⁵⁷ Дарованець О. Репресивна політика польської влади щодо УВО та ОУН на Волині (1920–1939 рр.). Реабілітовані історією. Рівненська область. Книга перша / упоряд. А. Жив'юк. – Рівне, 2006. – С. 313.

⁵⁸ ГДА СБУ України, Рівне, ф. 3(Р), спр. 179. Архівно-кримінальна справа про вбивство співробітників Костопільського РВ НКГБ тт. Васька С.М., Ненахова І.Т., Іванова М.С.

знайшли:

26-го березня 1941 року в Костопільський райвідділ НКГБ надійшли від агентури дані про те, що в селі Підлужне Костопільського району, у будинку Перельот Христини Талимонівни переховується помічник окружного коменданта Організації українських націоналістів Фінчук Аврам Дмитрович, відомий в організації ОУН під псевдонімом “Микита”, який перебуває на нелегальному становищі.

У цей же день, в 13 годин, начальник Костопільського райвідділу НКГБ лейтенант держбезпеки Большаков скликав нараду оперативних співробітників райвідділу, на яку запросив і начальника Костопільського райвідділу Робітничо-селянської міліції лейтенанта міліції Васька.

Проінформував щодо отриманих даних від агента в частині знаходження “Микити”, про його роль в організації ОУН, про те, що він озброєний револьвером системи “наган” і гранатою. Після наради, в 14 годин, на місце для проведення операції виїхала оперативна група в складі 7 чоловік під керівництвом Большакова. До складу оперативної групи для проведення операції по затриманню Фінчука входили:

1) начальник Костопільського райвідділу НКГБ, лейтенант держбезпеки Большаков Іван Васильович;

2) оперуповноважений, сержант держбезпеки Іванов Микола Семенович;

3) оперуповноважений Ненахов Іван Тимофійович;

4) старший оперуповноважений, сержант держбезпеки Михайловський Роман Миколайович;

5) оперуповноважений Кучеров Петро Онисимович;

6) начальник Костопільського райвідділу Р[обітничо]-С[елянської] М[іліції] Васько Севастьян Микитович;

7) провідник службово-розшукової собаки Костопільського райвідділу Р[обітничо]-С[елянської] М[іліції] Поперечний Олексій Якимович.

Микола Іванов.

Прибувши на місце, Большаков зустрівся з агентом-внутрішником “Бураном”, пов’язаним організаційною діяльністю з Фінчуком. “Буран” повідомив, що двічі в

цей день відвідав дім Перельот Христини і розмовляв з Фінчуком, який запропонував йому на 22 годину прислати нелегала “Травня” (наш агент-внутрішник “Свій”, у свій час затриманий за допомогою “Бурана” і завербований, опісля при затриманні нелегалів розшифрований перед ним, і з того часу працює разом) для бесіди з метою з’ясування місця знаходження “зниклих” нелегалів “Чмелика”⁵⁹, “Деркача” та інших (затриманих нами за допомогою агентів “Свого” і “Бурана”).

Аби не завдати шкоди операції своєю присутністю в селі, Большаков з оперативною групою повернувся назад у Костопіль з таким розрахунком, щоб увечері виїхати знову в село для проведення наміченої операції.

У 19 годин 15 хвилин оперативна група в тому ж складі виїхала назад в село. Большаков, згідно домовленості, в 20 годин 30 хвилин знову зустрівся в лісі з агентами “Бураном” і “Своїм”, де було ухвалене рішення, що у 22 годині, згідно вимоги Фінчука, до нього йде “Свій”, передає від «Бурана» пошту, і коли Фінчук почне її читати, вибере зручний момент, вдарить його по голові двофунтовою гирею, після чого шляхом окрику подасть сигнал.

“Буран” через наявний отвір у солом’яному даху [проникає до комори], відкриває двері з сіней на вулицю і в хату, надавши

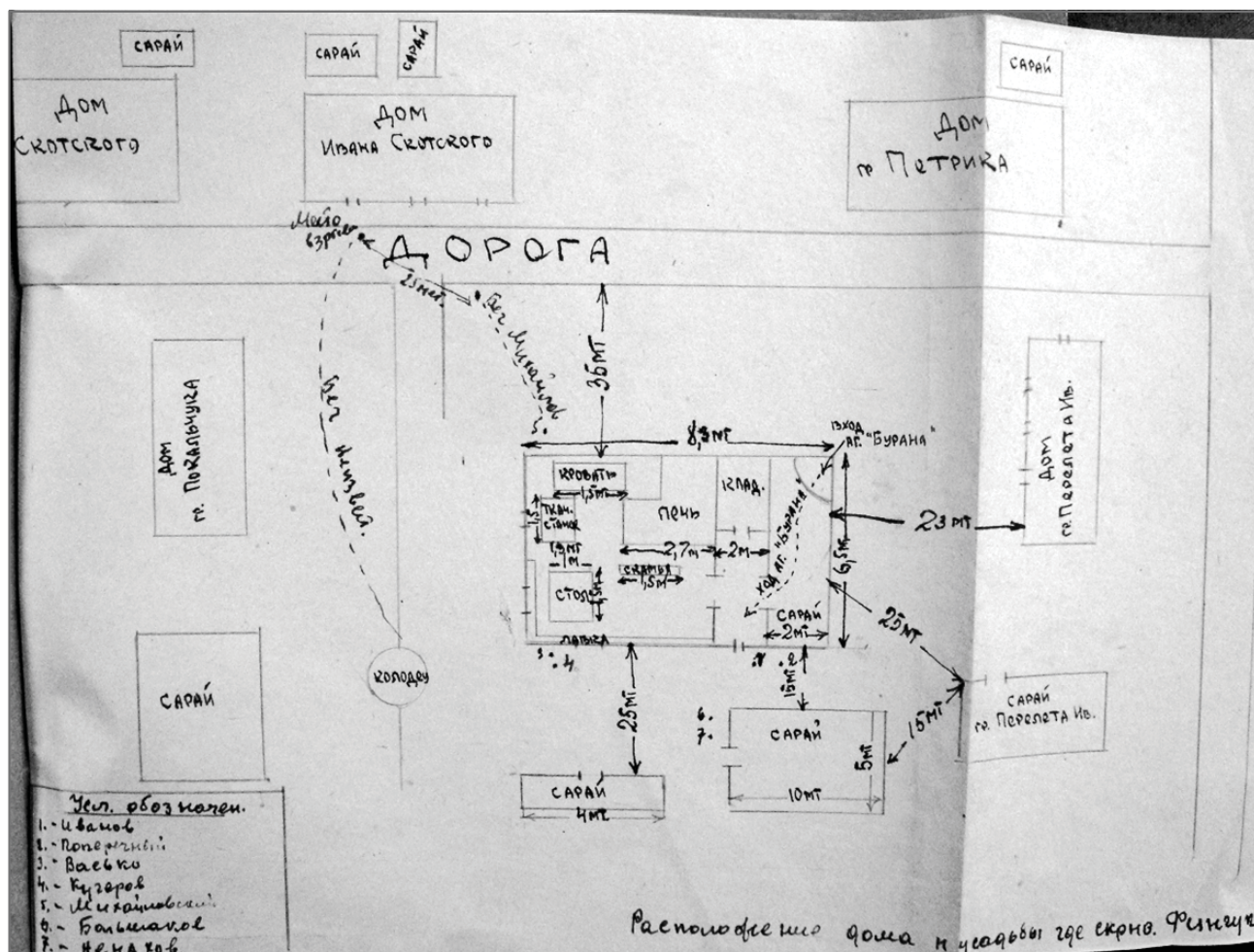
⁵⁹ Роман Кернтöpf («Чмелик», «Вихор»), уродженець с. Берестовець, етнічний німець, став до лав українських націоналістів наприкінці 1930-х рр. Існує версія про те, що родина Кернтöpfів, а з нею Роман, виїхали до Рейху наприкінці 1939 р. відповідно до радянсько-німецького договору про дружбу і кордони від 28 вересня 1939 р. У Німеччині Р. Кернтöpf нібито закінчив офіцерську школу і в 1942 р. був направлений на Східний фронт. Коли німецька частина прибула до Рівного, оберлейтенант Р. Кернтöpf залишив її і пробрався в Берестовець, де згодом влився до УПА, ставши сотенним. Загинув у бою 11 квітня 1944 р. Водночас, у звинуваченні уродженки Берестовця Галини Гаврук («Ластівка»), засудженої Рівненським обласним судом 4 травня 1941 р. до 7 років позбавлення волі «з відбуттям у далеких місцевостях СРСР» за участь в ОУН і розстріляної в Дубенській тюрмі в ніч з 24 на 25 червня 1941 р., зазначено, що до ОУН вона була завербована в липні 1940 р. «активним членом ОУН» Романом Кернтöpfом. Зазначимо, що Г. Гаврук була нареченою Р. Кернтöpfа, і це спонукало його шукати відплати за її смерть. У цій історії важлива також інша деталь: у липні 1940 р. (очевидно, й надалі) Р. Кернтöpf перебував в оунівському підпіллі на території Костопільщини і ніяк не міг жити і навчатись у Німеччині.

можливість співробітникам, які стоять біля дверей зовні, прийти на допомогу "Своєму".

Там же, у лісі, план дій по затриманню Фінчука Большаков у присутності агентури довів до відома складу оперативної групи, докладно розповів обов'язки кожному з них під час операції і, отримавши ствердну відповідь, що обов'язки учасників операції ними засвоєні, повів співробітників на невеликій відстані один від одного до будинку Перельот Христини.

Першим пішов "Буран", за ним Іванов, Поперечний, "Свій" і решта. "Буран" за допомогою співробітників Іванова і Поперечного заліз на дах і проник через нього всередину приміщення. "Свій" постукав у вікно і за паролем був вpuщений до хати, а співробітники, згідно виробленого усного плану дій, зайняли свої місця навколо дому, забезпечивши двері і вікна на випадок втечі Фінчука.

Увійшовши до хати, "Свій" привітався з Фінчуком і передав йому пошту від "Бурана". Фінчук, не читаючи, поклав її в кишеню, і почав взуватися. У цей час господиня хати Перельот Христина стала запалювати керосинову лампу, й тоді, коли Фінчук

План будівлі Христини Перельот.

обмотував ногу онучею, “Свій” вибрав зручний момент та вдарив його гирею по голові.

У свою чергу, Фінчук вихопив із-за пояса револьвер системи “наган” та направив на “Свого”, але звести курок, очевидно, був не в стані і постріл не здійснив, після чого “Свій” повторно вдарив його в те ж місце і схопив його за руки, дав сигнал і вступив з ним у боротьбу.

У цей час “Буран” знаходився вже в сінях і, як тільки почув сигнал “Свого”, відкрив двері на вулицю і в хату, покликавши на допомогу оперативних співробітників, що оточували хату.

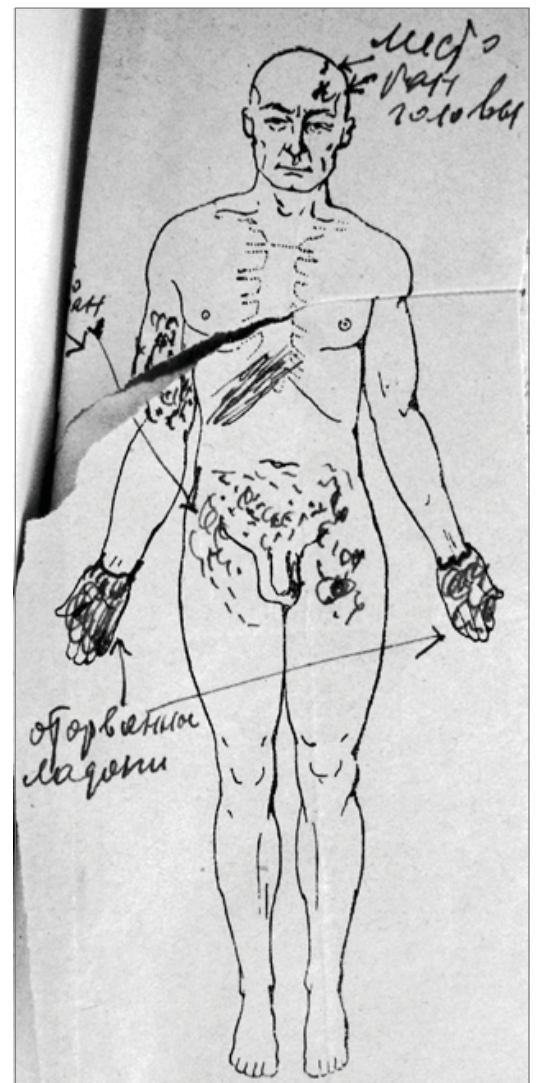
Першими забігли в хату Большаков і Іванов, за ними Поперечний, Ненахов і Васько, яким “Свій” передав Фінчука і вишов у сіни. Большаков з Івановим схопили Фінчука за руки, а Ненахов з лівої руки відібрав револьвер, після чого на звільнену від револьвера руку Большаков надів наручник і передав її тримати Ваську, а сам зайшов ззаду Фінчука і став допомагати Іванову, який тримав праву руку, тобто заламувати її назад з тим, щоб надіти другий наручник. У цей час Фінчук ривком висмикнув ліву руку з наручником з рук Васька і підірвав гранату, що знаходилась на поясі, притримувана правою рукою.

У результаті вибуху гранати вбиті:

1). Фінчук Аврам Дмитрович, 1911 року народження, уродженець с. Ставок Деражненського району Рівненської області.

2). Учасник операції начальник Костопільського райвідділу Р[обітничо]-С[елянської] М[іліції] лейтенант міліції Васько Севастян Микитович, 1901 року народження, уродженець села Жовте П’ятихатського району Дніпропетровської області, українець, з селян-бідняків, член ВКП(б) з 1927 року, в органах міліції з 1928 р.

Смерть товариша Васька наступила миттєво у результаті сильної крововтрати. Ліва рука нижче ліктя відірва-

Позначення ушкоджень, отриманих А. Фінчуком.

на, на правій руці відірвана кисть. Окрім того, осколки гранати потрапили в область грудей, правого плеча і передпліччя.

3). Учасник операції оперуповноважений Костопільського райвідділу НКГБ сержант держбезпеки товариш Іванов Микола Семенович, 1918 року народження, уродженець міста Кривий Ріг Дніпропетровської області, українець, з робітників, член ВЛКСМ з 1935 року, в органах НКГБ з 1939 року.

Встановлено, що смерть товариша Іванова наступила також миттєво в результаті відриву обох ніг вище коліна і сильного поранення в області живота.

Окрім того, вибухом гранати був важко поранений учасник операції оперуповноважений Костопільського райвідділу НКГБ Ненахов Іван Тимофійович, 1913 року народження, уродженець с. Калмик Борисоглібського району Воронежської області, росіянин, член ВЛКСМ з 1936 року, в органах НКГБ з 1939 р. 28-го березня 1941 р. в 15 годин товариш Ненахов помер у лікарні в м. Костопіль.

Поранений в руки учасник операції начальник Костопільського райвідділу НКГБ лейтенант держбезпеки товариш Большаков Іван Васильович, який у цей час перебуває на лікуванні в лікарні м. Рівне.

При обшуку трупа Фінчука було виявлено:

1). Револьвер системи “наган” № 38379, заряджений 7 бойовими патронами.

2). Три екземпляри нелегальної націоналістичної літератури “За Україну”, надруковані на друкарській машинці.

3). “Партизанка” – 3 екземпляри, надруковані на друкарській машинці.

4). Маніфест ОУН в 3-х екземплярах, розмножений на друкарській машинці.

5). Сім постанов конгресу ОУН, розмножені на друкарській машинці.

6). 10 заповідей ОУН, надруковані на друкарській машинці.

7). “Правило” для нелегалів, надруковане на друкарській машинці в трьох екземплярах.

8). “Обіжники” – 3 екземпляри.

9). Листівка антирадянського характеру, озаглавлена “Українському народу”.

10). Антирадянський націоналістичний рукопис на 75 аркушах.

11). Топографічна карта колишнього Костопільського повіту.

12). “Французька постанова” щодо використання крупних військових з’єднань видання 1937 року.

13). Зашифрована записка від “Дімона”.

Аналізуючи матеріали розслідування, можна констатувати, що основною причиною загибелі від вибуху гранати товаришів Іванова М.С., Васька С.М. і Ненахова І.Т. є те, що товариш Васько не виявив достатньої пильності до затриманого нелегала Фінчука, давши йому можливість ривком висмикнути ліву руку і підірвати гранату, що висіла на поясі.

Дії агента “Свій”, відповідно наміченого плану, були правильними, що підтвердилося при огляді трупа Фінчука, зокрема його голови, на якій були виявлені рани від завданих ударів твердим предметом.

План проведення операції по затриманню помічника окружного коменданта ОУН нелегала Фінчука А.Д., відомого в організації під псевдонімом “Микита”, який знаходився в розшуку, був правильним, що підтверджується свідченнями учасників операції товаришів Михайловського, Кучерова, Поперечного, а також агентами “Свій” і “Буран”. Допитати товариша Большакова внаслідок його хворобливого стану не видається можливим, він допитаний лише усно, на основі чого складена довідка.

На основі викладеного вважали б:

розслідування по справі вбивства оперуповноважених Костопільського райвідділу НКГБ товаришів сержанта держбезпеки Іванова Миколи Семеновича, Ненахова Івана Тимофійовича і начальника Костопільського райвідділу РСМ лейтенанта міліції товариша Васька Севастьяна Микитовича вважати закінченим.

Всі матеріали розслідування по цій справі разом з висновком направити заступникові народного комісара державної безпеки УРСР майору державної безпеки товаришу [Павлу] Чемісову»⁶⁰.

Цікавою видається інтерпретація обставин загибелі А. Фінчука в першому числі органу Костопільської окружної управи газеті «Самостійність» за 19 липня 1941 р. у статті «Діяльність

⁶⁰ ГДА СБ України, Рівне, ф. 3(Р), спр. 179, арк. 31–36.

і життя героя А. Фінчука» (описана подія датована до 1 квітня 1941 р.)⁶¹:

«Деякі організаційні моменти наводять А. Фінчука на думку, що якийсь з членів ОУН зраджує організацію. Яскравим доказом цього підозріння являється арешт декількох друзів в організації.

У зв'язку з цим почалося з рамені ОУН слідство. Падає підозріння на Степанюка Ігната, псевдо "Чумак", мешканця села Підлужно Костопільського району, який працював в лісництві як урядовець. Згодом Степанюк звільняється з посади, подаючи причину хвороби. Факт цей підкреслює підозріння, що Степанюк знаходиться на службі НКВД і стає явним провокатором. Степанюк починає свою підлу, зрадницьку роботу в щораз ширшому масштабі, видаючи друзів Деркача і Чмелика й маючи намір видати всіх членів ОУН Костопільщини, між іншими – Аврама Фінчука.

Маючи вже ясноє підозріння, А. Фінчук слідить за шпигунською роботою зрадника, переконуючись в тому, що Степанюк дає фальшиві розпорядження, як список всіх членів ОУН, які не були видані самою організацією. Ці всі факти вже остаточно показали, що Степанюк дійсно є зрадником національної справи.

Провід рішив Степанюка Ігната взяти живим.

Тимчасом Степанюк реалізує свій намір, шукаючи нагоди видати А. Фінчука (Беркута) в руки чекістів. Ось як сталось. А. Фінчук наказує Степанюку покликати одного з друзів на 10 годину вечора, послуговуючись условленими гаслами. Використовуючи нагоду, Степанюк заходить на пошту і дає знати НКВД, щоб приїжджали за другом А. Фінчуком.

Фінчук очікує виконання наказу. Знаючи, що Степанюк може навести чекістів, бере до помочі ще одного друга, який мав обсервувати, що діється перед домом. Підозріння Фінчука справдились. О визначеній годині хтось стукає в двері і подає умовлене гасло. Замість очікуваного друга являється табун чекістів, які окружили хату. Вартовий, бажаючи врятувати А. Фінчука, обстрілює НКВД-истів і кидає гранату. Але не зміг врятувати друга Аврама. НКВД-исти заходять в хату, і в цей мент Фінчук кидає гранату, бажаючи знищити ворога. Не маючи змоги спастися, гине від цієї ж гранати смертю Героя.

Слава Тобі, Друже Авраме Фінчук! [...] А ти, провокаторе, зраднику Степанюк, повіки будеш проклятий. Проклін тобі і тво-

⁶¹ Цитується мовою оригіналу.

му родові! Будь проклятий навіки! Ганьба тобі! Ти віддав невинних друзів на смерть, ти пролив невинну кров! Ти гірший Юди! Ти ради жолоба, корита, грошей став на службу москалям. Знай, що ти з рук українського народу не втечеш. Тебе й по смерті будуть проклинати! Ти проклятий!»⁶².

Як бачимо, керівництво підпілля ОУН було достатньо поінформованим щодо діяльності НКГБ та його агентури. Проте помічник окружного коменданта А. Фінчук і ті, хто висвітлював його дії, очевидно, недооцінювали можливості та підступність советських спецслужб. Відсутність на той час у підпілля власної служби безпеки зіграла у цьому та інших аналогічних випадках вирішальну роль.

Водночас, підпілля ОУН на Костопільщині, яке очолював Г. Рибак, вдалося зберегти свій організаційний кістяк та значну частину кадрів, які в липні 1941 р. організували проголошення Державності у кожному районі Костопільської округи⁶³. Новоутворена Костопільська окружна управа адміністративно охопила 5 районів – Костопільський, Деражненський, Степанський, Березнівський та Людвипільський.

20 липня 1941 р. у Костополі відбулася районна нарада голів сільських управ та комендантів міліції. Присутніми на зборах були 82 особи, відкрив їх голова районної управи Дмитро Серветник. Збори трихвилинною мовчанкою вшанували пам'ять «полеглих за справу Української держави Коновальця і Фінчука»⁶⁴.

У той же день у місті пройшла «Перша маніфестація вільного Українського Народу», про яку газета «Самостійність» написала:

«Українське суспільство міста Костополя 20 липня достойно вшанувало пам'ять свого героя с[лавної] п[ам'яті] А. Фінчука, який загинув в боротьбі з кривавими чекістами. Друг А. Фі-

⁶² Самостійність, орган Окружної Управи Костопільської Округи. – 1941. – № 1. – 19 липня. – С. 1.

⁶³ Марчук І. Брати по зброї. Як бандерівці та петлюрівці «Костопільську Січ» створювали. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5931635d56732/> (дата звернення 15.06.2022).

⁶⁴ Самостійність, орган Окружної Управи Костопільської Округи. – 1941. – № 2. – 27 липня. – С. 2.

нчук впав жертвою червоних звірів. Визволений Український Нарід постановив похоронити дороге тіло героя і віддати йому останню належну честь. [...]

Вже зранку з сусідніх сіл прийшли сотні людей попрощатись з героєм. Костопільська церква та цвинтар біля неї був переповнений. Всюди були видно жовто-блакитні відзнаки з траурними стрічками. На обличчях людей малювалась якась радість, перемішана з трауром. Радість з того приводу, що вільний нарід може свобідно вшанувати пам'ять героїв, а сум з'являвся з думкою про велику страту.

В церкві стояв гроб з останками друга с[лавної] п[ам'яті] А. Фінчука, який потопав в квітах та вінках від окремих організацій. Після служби Божої та панахиди за душу с[лавної] п[ам'яті] А. Фінчука отці виголосили проповіді до народу, згадуючи велике історичне значення наших часів, про відданість та героїзм с[лавної] п[ам'яті] А. Фінчука, про обов'язки Українського Народу в своїй вільній незалежній державі.

Після того мав слово друг [Андрій] Луцик. Він підкреслював ще, що нарід розуміє справу, за яку загинув с[лавної] п[ам'яті] Фінчук, розуміє клич, залишений нам с[лавної] п[ам'яті] Коновальцем, за яким ми мусимо йти всі: "Здобудеш Україну, або згинеш в боротьбі за неї". Бажанням кожного українця повинно бути це, щоб згинути такою геройською смертю за Україну, якою згинув друг Фінчук.

Після цієї промови ціла процесія [з членів] організації, представники уряду та нарід в зорганізованому порядку рушили, щоб відпровадити останки друга Аврама до потяга, який мав їх відвезти в його рідне село Ставок. Вулицями Костополя йшов зорганізований, численний похід, говорячи про силу Українського Народу. Цей маніфестаційний похід підкреслював незломну силу народу, його солідарність та організованість. Друзі несли труну з дорогими останками аж до потяга. Після, піднесенням рук і вигуком "Слава героям!", попрощали присутні друга-героя.

В цій маніфестації ми показали, що вміємо шанувати пам'ять героїв, які згинули за справу України, що девіз кожного з нас – це слова с. п. Коновальця: "Здобудеш Україну, або згинеш в боротьбі за неї"»⁶⁵.

⁶⁵ Самостійність, орган Окружної Управи Костопільської Округи. – 1941. – № 2. – 27 липня. – С. 3.

Могила Аврама Фінчука біля Свято-Миколаївської церкви в с. Ставок.

Підводячи підсумок, констатуємо, що після встановлення восени 1939 р. на території Західної України комуністичного режиму органи НКВД–НКГБ спрямували свої зусилля на «зачистку» цієї території від усіх нелояльних щодо більшовицького режиму суспільних прошарків. Головні зусилля радянські спецслужби зосередили на виявленні і знешкодженні членів та прихильників нелегальної ОУН, зокрема її окружних ексекутив.

Протистояння управлінь НКВД–НКГБ у Рівненській області з Костопільською ексекутивою ОУН призвело до значних жертв серед її членів, водночас, їй вдалося завдати дошкульних втрат супротивнику і зберегти кістяк організації на початок німецько-радянської війни.

REFERENCES

1. Baran V., Tokarskyi V. (2009). *Ukraina: zakhidni zemli: 1939–1941 rr.* Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
2. Baran, V., Pavliuchyk, F., Tokarskyi, V. (2012). *Stvorennia ta diialnistadianskykh orhaniv bezpeky. Upravlinnia NKVS na Volyni (1939–1941 rr.).* (pp. 43–61). In Kucherepa, M. and Melnykovych, V. (Ed.). *Istoriia orhaniv derzhavnoi bezpeky na Volyni.* Lutsk. [In Ukrainian].
3. Baran, V., Tokarskyi, V. (2014). «Zachystka»: politychni represii v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy u 1939–1941 rr. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
4. Danylenko, V. and Kokin, S. (Comps.). (2009). *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 – chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy.* Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [In Ukrainian].
5. Darovanets, O. (2006). *Represyvna polityka polskoi vlady shchodo UVO ta OUN na Volyni (1920–1939 rr.).* In Zhyviuk, A. (Comps.). *Reabilitovani istoriiei.* Rivnenska oblast. Vol. 1. Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia». [In Ukrainian].
6. Hrynevych, V. (2019). *Chervonyi imperializm. Druha svitova viina i hromadska dumka v Ukraini, 1939–1941.* (2 ed.). Kyiv: HREC PRESS. [In Ukrainian].
7. Hutsal, P. and Bazhan, O. (2009). *Bahrianyi vidblysk «zolotoho veresnia» (politychni represii na Ternopilshchyni u 1939–1941 rr.).* *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB,* 1(32), 182–193. [In Ukrainian].
8. Karpiuk, A. (2015). *Bortsi za voliu Ukrainy.* Hryhorii Rybak. Rivne: Ovid. [In Ukrainian].
9. Kucherepa, M. and Visyn, V. (2005). *Volyn: 1939–1941 rr.: Navchalnyi posibnyk.* Lutsk: Volynska oblasna drukarnia. [In Ukrainian].
10. Kyrychuk, Yu. (2002). *Radianskyi teror 1939–1941 rr.* (pp. 574–595). In Arkhiereiskyi, D., Bazhan, O., Smoliy, V. et al. *Politychnyi teror i*

teroryzm v Ukraini XIX–XX st.: Istorychni narysy. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

11. Marchuk, I. (2017). Braty po zbroi. Yak banderivtsi ta petliurivtsi «Kostopilsku Sich» stvoriuvaly. *Istorychna pravda – Historical truth*: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5931635d56732>. [In Ukrainian].
12. Serhiichuk, V. (2005). *Ukrainskyi zdvyh: Volyn. 1939–1955*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka. [In Ukrainian].
13. Yampolskiy, V. (Comps). (1995). *Organy gosudarstvennoy bezopasnosti SSSR v Velikoy Otechestvennoy voyne. Vol. 1. Part 2: Nakanune. 1 yanvarya – 21 iyunya 1941 g.* Moskva: Kniga i biznes. [In Russian].
14. Zhyviuk, A. (2018). «Vykorystani ta vykynuti»... na Zakhidnu Ukrainu: vykonavtsi Velykoho teroru yak «radianizatory» Rivnenskoï oblasti (1939–1941 rr.). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 2(50), 69–122. doi: <https://doi.org/10.15407/vuchk2018.02.069>. [In Ukrainian].
15. Zhyviuk, A. (2019). Odyn iz «perpetrators»: komendant UNKVD–UMVD–UKHB Petro Klymchuk. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, (52), 5–43. doi: <https://doi.org/10.15407/vuchk2019.02.005>. [In Ukrainian].

Zhyviuk A. Liquidation of the OUN's Kostopil District Executive by the NKVD–NKGB (1939–1941)

The study's goal is to look at the activity of the NKVD–NKGB in Rivne region in 1939–1941, particularly their attempts to assassinate the Organization of Ukrainian Nationalists' district executive agency («executiva») eliminate in Kostopil. The research is based on documents of the Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine in Kyiv and Rivne, the Archives of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in Rivne region, the State Archives of Rivne region (orders and guidelines of the NKVD–NKGB USSR and UkrSSR, personal files of NKVD–NKGB, archive-criminal cases of repressed citizens) as well as published sources, periodicals, historical literature.

Methodology and methods. Problem-chronological, concrete-search, historical-genetic, historical-systemic, historical-typological, linear-chronological, and historical reconstruction methods were all used to achieve this goal.

Conclusions. It was discovered that the NKVD–NKGB focused its efforts on «purging» Western Ukraine of any social strata disloyal to the Bolshevik dictatorship after the installation of Soviet control there in the autumn of 1939. In addition to the rich populace, the so-called «exploiting class», the Bolsheviks also utilized repressions against those who had Ukrainian

patriotic sentiments. The main focus of the Soviet secret services was to track down and eliminate the district executive agencies of the illegal OUN as well as its members and supporters. To detect underground networks, proven methods were applied, including the establishment of agent networks among the local population, the recruiting of members of regional OUN networks, other Chekist activities, etc. It was determined that the conflict between the NKVD–NKGB departments in Rivne region and the OUN's Kostopil executive resulted in significant casualties among its members yet OUN's members managed to inflict painful losses on the enemy and preserve the organization's core at the start of the German-Soviet war.

Key words: Western Ukraine, Rivne region, Kostopil district, People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) / People's Commissariat of State Security (NKGB), political repressions, Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), district executive.